

BİLMEN TEFSİRİ'NİN TEFSİR LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Prof. Dr. Şükrü ARSLAN*

ÖZET

Ö. N. Bilmen, Osmanlıların son döneminde yetişmiş, hayatının müsmir çağını Cumhuriyet döneminde yaşamıştır. O, Cumhuriyetin ilk çeyrek asrını aşkın zamandaki durumu ve nasıl bir tefsire ihtiyaç duyulduğunu iyi tesbit etmiş olmalıdır. Zamanı iyi okuyan Bilmen, tefsirini günün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kaleme almış, uzmanlık alanına giren hususlara fazla yer vermemiştir. Bu sebeple Bilmen Tefsiri'nde farklı yorumlar, rivayetlerdeki senet ve tenkitleri, fikhî ve kalamî ihtilaflar, kıraat farklılıkları vs. bazı istisnalar dışında görülmez. Kanaatimizce Kur'an'ın ne dediğini öğrenmek isteyen sade insanımız için gayet faydalı bir tefsirdir. Fakat ne yazık ki dili yazıldığı zamana değil, müfessirin yetiştiği döneme aittir.

Anahtar Kelimeler: Bilmen, Tefsir, Zaman, Yorum, Dil.

ABSTRACT

The Place of Bilmen Commentary in Commentary Literature

Ö. N. Bilmen was born and grown up in the last period of Ottomans and lived his productive ages in the Republic period. Therefore, he might have understood well the characteristics of the Republic's first quarter, and what kind of commentary was needed. Bilmen, who knew the needs of the time, wrote his commentary answering the questions of his time, and he didn't give part to the subjects that is about profession. Thus, other interpretations, ascriptions of the reports and their critics, jurisprudential and theological controversies, reading differencies of the scripture etc. does not exist in Bilmen's commentary, other than a few exceptions. We believe that for our people who wants to learn what Qur'an says,

---

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

it is a highly useful commentary. But unfortunately the language used is not the language of the period that it is written but the language of the period that the commentator was raised.

Key Words: *Bilmen, Commentary, Time, Interpretation, Language.*

Biz, kısaca “Bilmen Tefsiri” olarak adlandırdığımız merhum Ömer Nasûhi Bilmen Hoca Efendi’nin tefsirini önce genel hatlarıyla tanıtmaya sonra da tefsir literatüründeki yerini tesbite çalışacağız.

Öncelikle belirtmemiz gereken hususlardan biri şudur: Bilmen Tefsirini incelememiz, Bilmen Yayınevi tarafından neşredilen, basım tarihi ve kaçınıcı basım olduğu belirtilmeyen, orta boy, sekiz cilt, 4136 sayfa olarak İstanbul’da basılan nüsha üzerinde yapılmıştır.

Bilmen Tefsiri’nin tam adı, “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri”dir.

Bilmen Tefsiri ve Özellikleri

Bilmen Hoca Efendi, tefsirine yazdığı üç sayfalık özlü mukaddimesinde Kur’an-ı Kerim’in kısa tanıtımı, önemi, tüm insanlara hidayet rehberi oluşu, tefsir ve tercümesine olan ihtiyaç, tercüme ve meâl arasındaki fark, İslâm’ın başlangıcından itibaren müslümanların Kur’an’ı anlamak için gösterdikleri çaba ve bu alandaki gayretleri, kendisinin tefsirini kaleme alış sebebi, tefsirinde en çok istifade ettiği kaynaklar gibi konular üzerinde durur, sonra Fatıha sûresinin tefsirine geçer.

Bilmen, tefsirinde klâsik tefsirlerde olduğu gibi sûre ve âyet tertibini esas almıştır.

Sûrelerin tefsirinde izlediği usul şöyledir: Sûre adını verir, sûrenin Mekkî veya Medenî olduğunu, Mekkî sûrelerde Medenî âyet, Medenî sûrelerde Mekkî âyet varsa bunları belirtir, sûrenin hangi sûreden sonra nazil olduğunu, ele aldığı sûrenin âyet sayısını, isimlendiriliş sebebini açıklar, sûrenin birden fazla ismi varsa buna işaret eder, sûreler arası münasebete, daha çok da bir önceki sûre ile ilgisine temas eder, sûrelerin faziletine ve sûrelerin ihtiva ettiği konulara değinir, çoğu kez bunları maddeler halinde sıralar, âyetleri mânâ bütünlüğü olacak şekilde gruplandırarak ele alır, bu âyet veya âyet gruplarının orijinal metinlerini, ardından “Meâl-i Âlisî” başlığı altında sıra ile âyetlerin meâllerini verir, sonra “izah” başlığı altında önce ele aldığı âyet grubunun ihtiva ettiği genel mânâyı zikreder, ardından âyetleri tek tek tefsir eder. Bu arada âyetlerde açıklanmasına ihtiyaç duyduğu kelime ve kavramların köklerini, tekil veya çoğul

olduklarını, sözlük ve âyetlerde yüklenen anlamlarını özlü bir şekilde izah eder.

Tefsiri kısa ve özlüdür. Anlaşılacak kadar kısa olmadığı gibi uzun açıklamalara da girmez. Ayetlerde açıklamaya gerek gördüğü itikadî fikhî hükümleri, ahlakî esasları, kıssalarla ilgili nakilleri, müşrikler, Yahudi ve Hıristiyanlar vs. ile alâkalı bilgileri ayrı paragraflar halinde kaydeder. Yer yer sonuçlar çıkarır, öğüt verir veya uyarılarda bulunur.

Yukarıda Bilmen Hoca Efendi'nin tefsirini, klasik tefsir metoduna uygun olarak kaleme aldığını söylemiştik. Gerçekten de aşağıda değinileceği gibi bazı ufak çaplı farklılıklar olmakla beraber alışılmış tefsir usulünü uyguladığı görülür. Şöyle ki: Ayetlerin tefsirinde yine âyetlerden, Hz.Peygamber'in hadisleri, sahabî sözü ve tabiinin görüşlerinden istifade eder. Çoğunlukla hadislerin orijinal metinlerini vermez. Kimi yerde hadisin ilk ravisini, kimi yerde de hadisi aldığı kaynağı zikreder. Buharî, Müslim vs. gibi. Ayet veya sûrelerin nüzul sebebini de yine senetsiz olarak nakleder. Bazı ayetlerin birden fazla nüzul sebebini verir fakat açıkça tercihte bulunmaz, bunları naklediş şeklinden tercihi anlamak mümkündür.

Bilmen tefsirinde fikhî konulara biraz daha ağırlık verildiği görülür. Fakat çoğunlukla mezhepler arası ihtilaflara girmez, büyük ekseriyetle Hanefî mezhebinde müftabih olan görüşü verir. Bazı istisnalar dışında kaynak göstermez. Bu arada az da olsa kaynak gösterdiği, bazı mezheplerin adını vererek görüşlerini naklettiği olur.

Akaid ve kelâmî konulardaki tutumu fikhî konudaki tutumundan pek farklı değildir. Bu konuda da değişik görüşlere yer vermemeye özen gösterdiği sezilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de neshin varlığını kabul eder, kabul etmeyenleri isim vermeden eleştirir. Hanefî mezhebinin görüşüne uygun olarak Kur'an'da neshin yine Kur'an ile, mütevatir ya da meşhur hadislerle olacağını söyler, neshin miktarı üzerinde durmaz, misal de vermez¹.

---

¹ Misal için bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisî ve Tefsiri*,

Muhkem ve müteşâbih konusunda da fazla ayrıntıya girmez. Müteşâbih âyetlerin bir hikmetten dolayı varid olduğunu, onların mânâsını tam olarak Allah'tan başkasının bilmeyeceğini söyler. Müteşâbih âyetleri tefsir etmeyen selef mezhebinin görüşünü tasvip etmekle beraber “yedullah” gibi bazı müteşâbih âyetlerin muhkem âyetlere uygun düşecek şekilde tevil edilmesine de sıcak baktığı anlaşılmaktadır².

Bilmen Hoca Efendi, bu yaklaşımına uygun olarak bazı sûreleri başında bulunan ve huruf-u mukatta dediğimiz tek tek okunan başlangıç harflerini müteşâbih ayetlerden kabul eder; Bunların Cenâb-ı Hakk ile kıymetli Elçisi arasında bir sır olduğunu belirtir, sonra İbn Abbas gibi bu harfleri yorumlayanların bazılarının yorumlarını ayrıntıya girmeden verir, tenkid veya tercihte bulunmaz. Bir kısmının ise kimin görüşü olduğunu açıklamaz.

Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönünü nazara vermeye büyük önem verir. Bilhassa Kur'an'ın bazı olayları vukuundan önce haber vermesini büyük mucize olarak niteler³.

Miraç konusunda görüşünü çok açık olarak ortaya koyar. Miracın ruh ve bedenle gerçekleştiğini, rüyada meydana gelmediğini, yalnız ruhen olduğunu söyleyenlerin görüşünün isabetli olmadığını gerekçeleriyle ve münasip bir dille açıklar. Miraç hususunda olumsuz düşünenlerin görüşlerini kesin bir dille reddeder, dînî hükmünü yeni kesin olarak belirtir⁴.

Kıssalarla ilgili ayetlerin tefsirinde mutedil bir yol izlediğini söylemek mümkündür. İsrailiyat olarak vasıflandırdığımız malûmata çok fazla yer vermediğini söyleyebiliriz. Kıssa niteliğindeki nakilleri fazla uzatmaz, umumiyetle kısa bilgi vermekle iktifa eder, tefsirlerde zikredildiğine göre diyerek bazı rivayetleri nakleder, bir çok tefsirde görülen zayıf veya asılsız rivayetler Bilmen tefsirinde fazla görülmez.

Yerinde işaret edildiği gibi müfessirimiz Bilmen, bazı kelime ve

---

İstanbul, ts., I, 103-104.

² Misal için bk., Bilmen, *a.g.e.*, I, 323-325.

³ Misal için bk., Bilmen, *a.g.e.*, II, 785.

⁴ Misal için bk., Bilmen, *a.g.e.*, IV, 1844-1848.

kavramların açıklanması dışında gramer tahlillerine girmez, nadiren kısa nahvi açıklama yaptığı olur. Gramer yönünden ihtilafli konularda tartışmaya yer vermez, bazen “şöyle de denilmiştir” diyerek farklı görüşlerden bir ikisini zikreder.

Bilmen tefsirinde gramer konusunda olduğu gibi kıraat konusuna da yer verilmemiştir. Ne kıraat farklılıkları ne de bunların anlam farklılıklarına temas edilir. Okuyucusunu bunlarla meşgul etmek istemediği anlaşılmaktadır.

Bilmen Hoca Efendi tefsirini –isimlerini dipnotta verdiğimiz- on müfessirin tefsirinden istifade ederek yazdığını belirtir⁵. Fakat tefsirinde kaynak gösterme gereğini fazla duymamıştır. Birçok yerde hiç kaynak göstermez kendi yorumu şeklinde verir⁶. Kimi yerde “ekseri müfessirine göre” gibi bir ifade kullanır, isim zikretmez⁷, kimi yerde alıntı yaptığı tefsirin adını kaydeder⁸, cilt sayfa vermez, bazen de istifade ettiği tefsir ve yazarının adını birlikte verdiği görülür. Fıkıh, kelim vs. ile ilgili olarak kaynak göstermesi bundan farklı değildir⁹.

Bilmen tefsirinde konu dışına çıkılmamaya gayret edildiğini söyleyebiliriz. Daha önce işaret edilen bazı aydınlatıcı bilgilerin konu taşması değil, Bilmen tefsirinin bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

Müfessirimiz açıkladığı manalara renk katmak için yer yer – açıkça söylemese bile sözün gelişinden anlaşıldığına göre- kendi beyitleri bazen de başka şairlerin –Farsça olanları da var- şiirlerinden beyitler getirmiştir.

Kanaatimizce Bilmen tefsirinin en büyük açmazı, en çok tenkit

---

⁵ Ö.N.Bilmen’in yukarıda sözü edilen tefsir kaynakları ve yazarlarının isimleri şöyledir: Abdullah Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*; Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*; İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*; Hatîb eş-Şîrbînî, *Sîracu'l-Munîr*; Hazin, *Lubâbu't-Te'vil*; en-Nahcivânî, *el-Fevatihu'l-İlâhiyye*; Ebû Bekr el-Arabî, *Tâcu't-Tefâsîr*; Aliyyu'l-Mehâyimî, *Tabsîru'r-Rahmân*; Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâdih* (bk. Bilmen, *a.g.e.*, I, 5)

⁶ Misal için bk. Bilmen, *a.g.e.*, I, 437-438.

⁷ Misal için bk. Bilmen, *a.g.e.*, I, 99.

⁸ Misal için bk. Bilmen, *a.g.e.*, II, 546, III,1606, 1611.

⁹ Misal için bk. Bilmen, *a.g.e.*, II, 549.

edilecek yönü dilinin zamana uymamasıdır. Yazıldığı dönemin diliyle değil de yüz yıl öncesinin diliyle yazılmış olması.

Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ö.N. Bilmen tefsirini klasik tefsir metoduna uygun olarak kaleme almıştır. Hal böyle olmakla beraber –aşağıda belirtileceği gibi- Bilmen, hedef edindiği okuyucu kitlesinin ihtiyaçlarına cevap vermeyi ihmal etmemiştir.

Sağlıklı bir tesbit yapabilmek için önce Bilmen tefsirinin yazıldığı dönemde Türk okurunun durumunu genel çizgileriyle belirlemeye, sonra da adı geçen tefsirin toplumumuzun beklentilerine ne oranda cevap verdiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla imparatorluktan ulusçu devlete geçilmiş, bu değişikliğin etkisi hemen her alanda hissedilmiştir. Özellikle harf devriminin etkisi büyük olmuş, Türk kültüründe bir kopukluğa sebep olmuştur. 1928 den sonra yetişen neslin geçmişle kültür bağları kesilince tüm Türk toplumu Osmanlıca ve Arapça yazılı kaynaklardan uzaklaşmış oldu.

Burada altını çizmemiz gereken bir nokta var o da şu; Yakın tarihe kadar genel eğitim yaygın olmadığı için ilim belli çevrelere hasredilmişti. Geniş müslüman halk kitlelerinin ilimle ilgisi bulunmuyordu. Onlar dîni bilgilerini ancak ilim adamlarını dinlemekle edinirlerdi. Cuma ve bayram hutbeleri, camilerde kürsülerden yapılan vaazlar, halka açık ders halkaları ve özel sohbetler, bir kısım tekke ve zaviyelerde verilen dersler, yapılan sohbetler halkın en önemli aydınlanma yolları idi.

Osmanlıların son devirlerinde özellikle de Cumhuriyet döneminde ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar okulların yurt çapında zamanla yaygınlaşması ülke genelinde okur-yazarların sayısını hızla artırmış, geniş bir okuyucu kitlesi meydana getirmiştir. 1950'den sonra dîni yayınlara dolayısıyla de tefsire ihtiyaç ve ilgi artmıştır. Eskiden olduğu gibi bilenlerden dinleme yerine, aydınların dine ilgi duyan kesimi, kendileri okuyup anlamak, öğrenmek, Kur'an'la doğrudan yüz yüze gelmek istemeye başlamışlardır. Bu

artık zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Yukarıda işaret edildiği üzere harf devrimiyle Türk kültüründe meydana gelen kopukluk dn ilimlerde kendini daha fazla hissettirmiştir. Bunun, konumuz olan tefsire etkisini ayrıca belirtmeye sanırız gerek yoktur.

Her zaman olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de Kur'an-ı Kerim'in tefsirine büyük ihtiyaç olduğu kesin, bunda şüphe yoktur. Fakat burada belirtilmesi gereken önemli bir husus var. O da şudur; İhtiyaç duyulan tefsir nasıl bir tefsirdir, bu tefsir nasıl olmalıdır? Bu sorulara doğru cevap vermek için yine yakın tarihimize bakmak gerekiyor.

1928'den 1950 yılına kadar dn eğitime ara verilmiş olması, burada belirleyici rol oynayacaktır. Zira temel dn bilgilerden dahi yoksun kalan müslümanın kutsal kitabını anlaması için onun tefsirini okuması gereklidir, bu bir ihtiyaçtır.

Ayrıca ara verilen dn eğitimin 1950 yılından sonra yeniden başlaması ve yaygınlaşarak devam etmesi neticesinde diğer dn ilimler gibi tefsirde de tabii olarak akademik çalışmalara yönelinmiş ve akademik usullerle yazılmış tefsirlere ihtiyaç hasıl olmuştur.

Buradan da anlaşılacağı üzere iki tip tefsire ihtiyaç hasıl olmuştur; Bunlardan birincisi sade müslümanların istifade edeceği tefsir, ikincisi ise akademisyenlerin ihtiyaç duyduğu tefsirdir.

Burada bunlardan ikincisinin nasıl olması gerektiği üzerinde durmayacağız.

Ülkemizde sade müslümanın ihtiyaç duyduğu tefsir hakkında zet olarak şunlar söylenebilir:

Ayetlerden ne kastedildiği okuyucuya en kısa yoldan verilmeye çalışılmalı, okuyucunun zihnini bulandıracak tartışmalı hususlara girilmemeli, konunun anlaşılmasına yardımcı olacak yan bilgiler verilmeli fakat bu yapılırken okuyucuyu asıl konudan uzaklaştıracak gereksiz uzatmalardan kaçınılmalı, dili anlaşılır, en az orta öğrenim görmüş kimselerin anlayacağı düzeyde olmalıdır.

Bu zellikleri çoğaltmak mümkündür. Fakat konuyu uzatmak

istemiyoruz.

Şimdi yukarıda vermeye çalıştığımız bilgiler doğrultusunda harf devriminden Ö.N. Bilmen'in tefsirini tamamladığı 1960'lı yıllara kadar Türkçe olarak yayınlanan belli başlı tefsir veya tefsirleri gözden geçirelim.

Bilindiği gibi harf inkılabından sonra tefsir dalında yapılan en önemli çalışma, Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" isimli tefsiridir. 1935-1939 yıllarında basımı tamamlanan bu tefsir, gerek dili gerekse içeriği itibariyle sade müslümanların rahatlıkla istifade edecekleri durumda değildir. O, daha çok dini alanda biraz daha üst kültüre sahip olanlara hitap etmektedir. Dolayısıyla sade müslümanın ihtiyacına cevap vermekten uzaktır. Ayrıca Kur'an'ın orta bölümünde yer alan surelerde pek çok âyetin tefsiri yapılmamıştır.

Elmalılı'dan Bilmen'e gelinceye kadarki dönemde ülkemizde başka ciddi bir tefsir çalışmasına rastlamıyoruz. Bu dönemde tefsirden çok Kur'an'ın mealinin yazımına ağırlık verildiğini söyleyebiliriz. Bilindiği üzere mealler tefsire olan ihtiyacı karşılamazlar.

Müfessirimiz Bilmen, tefsirinde nasıl bir okuyucu kitlesini hedeflediğini, tefsirini kimlere yönelik olarak yazdığını açıklamıyor. Fakat Bilmen tefsiri incelendiğinde onun sade müslümanları hedeflediği anlaşılmaktadır. Zira müslümanların o günlerdeki durumu ile Bilmen tefsirinin genel yapısı mukayese edildiğinde Bilmen'in o günlerin şartlarını iyi okuduğu, ihtiyaçları iyi tesbit ettiği ve tefsirini buna göre kaleme aldığı rahatlıkla söylenebilir. Yanlış olan bir şey var, o da dilinin zamana uymamasıdır. İşte dil –zaman uyumsuzluğu sebebiyle bu kıymetli tefsir kendisinden beklenen faydayı sağlayamamış, belki de raflarda tozlanmaya bırakılmasına neden olmuştur.

Sonuç

Daha önce de ifade edildiği üzere Bilmen tefsiri, tefsir tarihinde yeni çığır açacak orjinaliteye sahip, fevkalade yenilikler taşıyan bir tefsir değildir. Zaten yazarının da böyle bir iddiası yoktur. Fakat bu, onun kendine özgü yönlerinin bulunmadığı anlamına gelmez.

Ömer Nasuhî Bilmen zamanı iyi okumuş, hitabetmek istediği

okuyucu kitlesinin ihtiyacını çok iyi tesbit etmiş, tefsirini buna göre kaleme almıştır. Onun içi mezhep farklılıklarına değinmemiş, tartışmalı konularda ayrıntıya girmemiş, rivayetleri senetsiz vermiştir.

Diğer taraftan onun okurlarına faydalı olacak hususları ihmal etmediğini söyleyebiliriz. İşte bu cümleden olmak üzere o.yer yer aydınlatıcı açıklamalar yapmış, mantikî yorumlarla okuyucuyu uyarmış, doğruya yönlendirmeye çalışmıştır¹⁰.

Ahlakî hususlara, ibret alınması gereken kıssalara özel önem vermiş, çıkarılacak dersleri çoğu kez maddeler halinde sıralamıştır¹¹.

Kur'anî değerleri okuyucuya benimsetmeye çalışmış, bunu kuru telkinlerle, içi boş sözlerle değil, kelimelere yüklediği sıcak ve samimiyet dolu ifadelerle yapmıştır¹².

Bazı konularda İslâm'a yöneltmiş eleştirilere doyurucu cevaplar vermiş, eleştirilerin kimler tarafından yapıldığını açıklamamıştır¹³.

İslâmî hükümlerle diğer dinler ve eski Arap âdetlerini zaman zaman karşılaştırmış, onların yanlışlarını ortaya koymuş, buna karşılık İslâm'ın üstünlüğünü vurgulamıştır¹⁴.

Bunlar, Bilmen tefsirinin artı hanesine yazılacak olumlu yönlerinden bazılarıdır. Keşke dil problemi olmasaydı.

Hoca, okuyucunun anlayacağı, rahatlıkla okuyacağı bir dil yerine kendisinin alışık olduğu ve zevkine uygun olanı seçmiştir. Bu ise, Bilmen tefsirinin maalesef ölü doğmamasına neden olmuştur. Buna bir de baskıdaki yazım hataları eklenince Bilmen tefsirini raflarda kalmaya mahkum etmiştir.

Kanaatimizce bu kıymetli tefsirin dilinin bugünün ve yarının insanının anlayacağı şekilde sadeleştirilerek yeniden basılıp neşredilmesi faydalı olacaktır. Bu, bir hizmet kabul edilmeli ve hiçbir

---

¹⁰ Bilmen, *a.g.e.*, I, 20,109-110,149...

¹¹ Bilmen, *a.g.e.*, III, 1620.

¹² Bilmen, *a.g.e.*, II, 540-541

¹³ Bilmen, *a.g.e.*, II, 547-549.

¹⁴ Bilmen, *a.g.e.*, I, 168.

fedakarlıktan kaçınılmamalı, sadeleştirmeyi ehliyetli kimseler
üslenmeli, aceleye getirmeden ciddiyetle yapmalıdırlar.